

**TALABALARNING QOZOQ TILI VA ADABIYOTINI
O'QITISHDAGI KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH**

NMPI qozoq tili va adabiyoti kafedrası

Fan kabinetı mudiri

Qutibaeva Araylim Berdibay qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qozoq tili va adabiyotini o'qitishda talabalar kognitiv faoliyatni faollashtirish ta'limning muhim omilari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: *qozoq tili, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, kognitiv faoliyat, pedagogik jarayonlar, pedagogika, ta'lim, ta'lim-tarbiya, maorif.*

**РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ
ПРИ ОБУЧЕНИИ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ**

Кафедра казахского языка и литературы НМПИ

Начальник отдела науки

Кутибаева Арайлим Бердыбай кизи

Аннотация: В данной статье рассматриваются важные воспитательные факторы активизации познавательной деятельности учащихся при обучении казахскому языку и литературе.

Ключевые слова: казахский язык, научно-техническое развитие, познавательная деятельность, педагогические процессы, педагогика, образование, образование, образование.

**DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY IN
TEACHING KAZAKH LANGUAGE AND LITERATURE**

Department of Kazakh language and literature of NMPI

The head of the science office

Qutibaeva Araylim Berdibai qizi

Abstract: This article discusses the important educational factors of activating students' cognitive activity in the teaching of Kazakh language and literature.

Key words: Kazakh language, scientific and technical development, cognitive activity, pedagogical processes, pedagogy, education, education, education.

Jamiyat rivojidagi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot ishlab chiqarishni texnologiyalashirishga olib keladi. Hozirgi davrda texnologiyalashirish jarayoni hayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Texnologiyalashirish ob'ektiv jarayon bo'lib, ishlab chiqarishning barcha sohalariga kirib boradi, ular evolyutsiyasining yangi vazifalarini sifatli hal etilishiga asos soladi.

Ona tili tuprog'ida o'sib chiqadigan va havodan nafas olmaydigan san'at ham, bilim ham hayotga qodir emas. Xalq o'zining asrlik merosini avlod-dan-avlodga, avvalo, o'z ona tilida etkazmoqda. Shuning uchun ona tilini bilmasdan milliy madaniyatni egallash mumkin emas. Ona tili nafaqat maktabda fan sifatida o'qitiladi, balki boshqa barcha fanlarni o'qitishda va barcha o'quv va ijtimoiy ishlarda ishtirok etishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi siyosatining asosiy vazifalaridan biri sog'lom va yetuk avlodni tarbiyalash, yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, Markaziy Osiyo respublikalari tarixining uyg'unligi ruhida tarbiyalashdir.

Qozoq tili darslarida turli xil mashqlarni bajarish, kesma materiallar, shtamp kartalar bilan ishlash, gaplar tuzish, hikoya tuzish, lug'atlar bilan ishlash tayinlangan. Masalan, o'qituvchi grammatik tahlil qilish uchun so'z, jumla yoki matn beradi. Reja tuzadi (avval og'zaki, keyin yozma ravishda). Garchi bunday mashqlarni bolalar o'zlari bajaradigan bo'lsalar-da, ularni qanday bajarish kerakligi ko'rsatib beriladi va oldindan tayyorlanadi. Bolalar birin-ketin bir topshiriqni bajaradilar, ular o'zlarining ishlarini o'zlari tekshiradilar va o'qituvchiga qanday qilib buni amalga oshirganligini aytib berishadi. Asosan, qozoq tili darslaridagi barcha mashqlar talabalarning mustaqil ishlashi uchun mo'ljallangan. Biroq, mashq tushunchasi o'quvchilarni o'z-o'zidan ishlashga o'rgatishdan ko'ra kengroq. Mashqlar - bu o'qituvchi rahbarligida bajariladigan, o'quvchilar tomonidan olingan bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan butun amaliy ish. Mashg'ulotlar uchun vaqt chegarasi yo'q. Mustaqil ishlash uchun talabalarga ma'lum vaqt beriladi. Bu ish orqali siz talabalarning qozoq tili grammatikasini qay darajada o'zlashtirganligini aniqlashingiz mumkin.

Tilshunoslikning otasi Ahmet Baytursinov "Maktabning ruhi - o'qituvchi"

deganlaridek, davlat tilidan dars beradigan o'qituvchi har bir darsga ijodiy tayyorlanishi kerak. Asosiy maqsad juda ko'p izlanishlar olib borish, tayyorlash, ko'rgazmali qurollardan, dasturlardan, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish. Qozoq tili mutaxassislarining ishbilarmonligi, bilim va ko'nikmalari juda muhimdir. Hozirgi vaqtda jahon ta'limi makoniga intilish bilan bog'liq ravishda ta'lim sohasida olib borilayotgan sa'y-harakatlar maktab o'quvchilarining mustaqilligini, qiziquvchanligini, faolligini rivojlantirish va o'z bilim va ko'nikmalarini yangi vaziyatlarda qo'llashga o'rgatish zarurati tug'dirmoqda. Ijodkor bo'lish orqali o'qituvchi ta'lim sifatini yaxshilaydi, o'quvchining quyidagi shaxsiy xususiyatlarini kengaytiradi. Bu aql- zakovatni, izlanuvchanlikni, mehnatsevarlikni, ilhomni, faollikni, qiziqishni, pozitsiyani kuchaytiradi. Yaxshi tilshunos bilim tarkibi va tuzilishini, ta'lim sifatini ta'minlash yo'llarini belgilaydi.

Adabiyotni o'qitish printsipi fikrlash, fikrlash, mulohaza yuritish, bir qarorga kelish falsafasidan iborat. Fikrlashni o'qituvchi, fikrlashni talaba, fikrlashni o'qituvchi (fikrlaydigan o'quvchini rag'batlantirish) amalga oshiradi va qaror qabul qilishni talaba amalga oshiradi. O'qituvchi amaliyotining yana bir xususiyati shundaki, o'quvchilar darsga o'zlarining maqsadlarini qo'yadilar. O'qituvchi diagnostika va bashorat qilish uchun foydalanadi. Uning dars rejasi talaba-sub'ektning erkinligiga yo'l ochadi va talabaning ham, o'qituvchining ham harakatlari yakuniy natijaga erishish uchun samarali mehnatga aylanadi. Taniqli o'qituvchi K. Bitiboyeva shunday deydi: Bizning maqsadimiz mashg'ulotni mashaqqatli o'tkazish: o'quvchilarni darsga tinglovchilar sifatida emas, balki mehnatsevar, o'z-o'zini o'qituvchi (o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydigan) sifatida jalb qilish. Ular sharhlovchilar, qizg'in bahs-munozaralar ishtirokchilari, badiiy asarga o'z munosabatini, estetik didini rivojlantirayotgan fuqarolardir. Shuning uchun ularni doimiy ravishda sinfda izlash kerak. Bo'sh, darslarga befarq, faqat ijrochi, faqat takrorlashga tayyor o'quvchi yo'q. O'qituvchi ham, talaba ham izlovchilar, novatorlar, kasaba uyushma darajasida.

Shuning uchun maktabda til va adabiyotni o'qitishda o'qituvchilar oldida o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash, millatning ma'naviy sohasini shakllantirish,

ularning adabiyotga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otish, go'zallikni jalb qilish, ijodkorlikni oshirish, fikrlashni rivojlantirish, lug'at va til.

O'qitish va aqliy rivojlanish esa yagona pedagogik jarayondir. Ta'lim ishlari bolaning harakatlari va qobiliyatlarini shakllantiradi. Biroq, inson 100% tug'ma emas, u yurish, tajriba to'plash, ishlash, fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Olimlarning fikriga ko'ra, 3% iqtidorli, 15% iqtidorli, 15% i past malakali va 67% oddiy.

Adabiy asarlarni o'rganishda onglilik talabalarning dunyoqarashi va xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabaning tabiat hodisalari, ijtimoiy hayot tabiati va qonuniyatlarini chuqur anglash bo'yicha o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishdagi har bir qadami uning dunyoqarashini kengaytiradi. Shuning uchun har doim mavzuga oid qiziqarli hikoyalar, shoir va yozuvchilar hayotidan qo'shimcha ma'lumotlar, xotiralar, tarixiy va hujjatli hikoyalarni qiziqarli tarzda aytib berish yoki talabalar bilan ular bilan tanishishni maslahat berish zarur.

Masalan, 9-sinf adabiyoti mavzusini olaylik - suvga cho'mgan qozoqlarning hayoti, urf-odatlarini, axloqi, vatanparvarligi, estetik qadriyatlarini bilish uchun aniq boshlanish. Bir yildan beri qandaydir og'zaki adabiyotni ichib yurgan "Aytis" bo'limiga talaba kelganida, u qanday qilib shoir bo'lganini sezmedi. Debatlar darslarining o'ziga xos xususiyatlari yoki "Birjan va Sora" bahslari davomida talabalarni qidirishda "Janboota", "O'g'irlangan shayder", "Laylim shirak" qo'shiqlarining tarixini o'rganish ham darsning tarbiyaviy ahamiyatini ochib beradi.

Abayning har bir she'ri dunyo eshigiga o'xshaydi. Abay she'rlarini mavzular bo'yicha guruhlash orqali ular Venn diagrammasi va modellashtirishdan oqilona foydalanadilar, ba'zida o'zlari uchun "yangiliklarni" ochib beradilar, o'zlari bir pog'ona ko'tarilganga o'xshaydi. Ba'zi talabalar nafaqat asarni sarhisob qilishadi, balki o'qiganlarini boshqalarga aytib berish orqali o'z fikr doiralarini kengaytiradilar.

Qozoq tili darslarida so'zlar va jummalarni, doimiy iboralar va matnlarni o'rganish uchun o'quvchini fikrlashga, o'z fikrlarini til orqali aniq, ravshan va ravon bayon qilishga yo'naltirish uchun o'qituvchi tomonidan juda ko'p izlanishlar talab

etiladi. . Shu munosabat bilan ta'kidlash joizki, Kanipa Bitibayevaning "Fikrlash - o'qituvchidan, fikrlash - o'quvchidan, fikrlash - o'qituvchidan, qaror qabul qilish - talabadan" degan fikri psixologik jihatdan to'g'ri. Chunki bilish jarayoni o'qituvchi va o'quvchining o'zaro aloqasi orqali amalga oshiriladi.

Qozoq tili va adabiyotini o'qitishda o'quvchilarning bilim faolligini faollashtirish bilimlarning mazmunini chuqurlashtiradi, ijtimoiy hayot va fan va ta'limni birlashtirish orqali talabaning dunyoqarashini kengaytiradi, o'z fikrlarini shakllantirishga o'rgatadi.

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki, o'quv jarayonining samaradorligi o'qituvchining o'qitish mahoratiga, darsni qiziqarli va diqqatli o'tkaza olish qobiliyatiga bog'liq, talabalar o'zlari o'rganishni o'rganadilar. Har qanday yangi usullar har bir o'quvchini o'zi o'rganishga, ijodiy ishlashga, xulosa chiqarishga, nutq madaniyatini rivojlantirishga, ta'lim sifatini oshirishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdireymova T. Qozoq tilini muammoli o'rganishning samarali usullari. Nokis. 2009 yil.
2. Abduvalitov E. Qozoq adabiyotini o'qitish metodikasi (darslik). Toshkent, 2008 yil.
3. Bitiboyeva K. O. Adabiyotni o'qitishning innovatsion texnologiyasi. Ust- Kamenogorsk, 2002 yil.
4. Konyratbaev A. Adabiyotni o'qitish metodikasi. Olmaota - 1990 yil.
5. Kdyrova GG O'qitishning yangi texnologik usullaridan foydalanish sifatli ta'limning asosidir. - // Ta'lim №3. - 2017 yil.
6. Raximjonov K.A. Qozoq tilidagi innovatsion tashabbuslar. - // Ta'lim. №2. - 2015 yil
7. Карабаев А. Г., Владиславна К. Д. Изменения В Репродуктивной Системе В Период Клинической Смерти //Central Asian Journal of Medical and Natural Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 194-198.